

De Oostvaardersplassen, een korte schets van de geschiedenis

In alle IJsselmeerpolders ontstonden na het droogvallen Oostvaardersplassen

De Oostvaardersplassen. Ja, wat moeten we ermee? Dat was de vraag in alle IJsselmeerpolders, want in al die polders ontstonden na het droogvallen Oostvaardersplassen. Wat bleef er van die enorme moerassen over? Niets! Waarom niet? Omdat niemand wist hoe je zulke moerassen in stand kon houden. Het moeras zou door de vruchtbare klei al heel snel dichtgroeien en moerasbos worden. Het traditionele beheer van riet maaien om dat te voorkomen, was geen optie. Te duur en op die natte, zachte klei ook niet te doen. Het was dus maar tijdelijk, 10 jaar of zo, dan was het met die moerasvogels gedaan. Zulke moerassen werden daarom weggooi-natuurgebieden genoemd¹. En dus verdwenen die moerassen geruisloos.

Er kwamen wel een paar natuureservaten in Oost Flevoland, maar in oppervlakte en vorm waren het kopieën van wat natuur was op het “oude land”; behapbaar voor beheer, dus klein en naar het voorbeeld van de ouderwetse landbouw; een weidevogelreservaat van 206 ha, een heggenreservaat van 23 ha. Eén reservaat moest een beetje de herinnering aan die enorme moerassen levend houden aan het moeras dat zich in Oost Flevoland over een afstand van meer dan 20 km langs de Knardijk tussen Harderwijk en waar nu Lelystad ligt, uitstreckte. Dat is de Harderbroek bij Harderwijk. Het kreeg een oppervlakte van 272 ha, dus niets in vergelijking met wat er was. Om het te kunnen beheren werd het met dijkes verdeeld in 7 stukken met elk een eigen, strak gereguleerde waterhuishouding. Het riet werd er gemaaid, zoals dat toen overal in Nederland in moerasgebieden gebeurde.

Ruiende, niet broedende Grauwe ganzen als beheerders van het moeras

In de nieuwe polder Zuid Flevoland ontstond in 1968 weer een enorm groot moeras, in het laagste deel van de polder, over meer dan 20 km lengte langs de Oostvaardersdijk. En weer was de vraag: hoe houd je dat in stand?

Het antwoord stond in het januari-nummer van het blad de Lepelaar van Vogelbescherming. De bioloog Ernst Poorter schreef over de uitzonderlijke vogelbevolking in de Oostvaardersplassen (hierna OVP te noemen) en dat Grauwe ganzen de moerasbegroeiing begraasden. Nog niet volwassen, niet broedende vogels kwamen van heinde en verre uit Europa, eerst met duizenden, daarna met 10duizenden naar het moeras om er de handpennen van hun vleugels te verwisselen, te ruien. Ze kunnen dan bijna 30 dagen niet vliegen. De uitgestrekte, ontoegankelijke

¹ “Grootschalige inpolderingen – Noordoostpolder, Oostelijk en Zuidelijk Flevoland – waar het in cultuur brengen vijf tot acht jaar kan duren, hebben tijdelijk zeer geschikt Grauwe ganzen-biotop, maar daarna is het uit: het zijn weggooi-biotopen.” (T. Lebret, Th. Mulder, J. Philippona en A. Timmerman (1976): Wilde ganzen in Nederland. KNNV, Uitgave nr. 23, p. 55)

moerasbegroeiing bood ze veiligheid tegen belagers. Om in leven te blijven begraasden ze de moerasbegroeiing en maakten zo een landschap dat het leefgebied is van een groot aantal moeras bewonende vogelsoorten. Dankzij die ruiende, grazende niet broedende grauwe ganzen kon het moeras met zijn bewoners dus in stand blijven. De ruiende grauwe ganzen waren de beheerders van het moeras, schreef Ernst Poorter Blijven die ruiers weg, dan zijn we weer bij af, een niet in stand te houden moeras dat snel bos wordt.

Ik zocht contact met Poorter en vroeg hoe het met de bescherming van het gebied zat, want daar las ik niets over. Die was niet geregeld, zei hij, waarop ik besloot met een artikel in het Blad Natuur en Milieu de kat de bel aan te binden. Dat artikel verscheen in maart 1979. Ik beschreef daarin hoe zich in de Oostvaardersplassen niet zomaar een moeras ontwikkelde, maar een samenhangend systeem, een ecosysteem. Vogelsoorten die al meer dan eeuw als broedvogel uit Nederland waren verdwenen keerden daar als broedvogel terug, zoals de grote en de kleine zilverreiger. Zelfs de zeearend zou daar in Nederland weer kunnen gaan broeden, schreef ik. De discussie over het behoud van het gebied barstte pas los, nadat van mijn hand – net werkzaam bij het Staatsbosbeheer – in januari 1980 een rapport verscheen, waarin ik beredeneerde wat nodig was om het gebied te behouden en zich als ecosysteem verder te kunnen laten ontwikkelen.

De ruiende, niet broedende grauwe ganzen voorwaarde voor het in standhouden van het ecosysteem in het moeras

De ruiende, niet broedende Grauwe ganzen moesten als beheerders van het moeras aan het moeras worden gebonden. Ze zaten maar 30 dagen in het moeras en verder voor en na de vleugelrui er buiten. Hoe bindt je ze dan? Door ze droog grasland te beïden dat aan het moeras grenst. Daar verzamelen ze zich dan voordat ze het moeras ingaan om hun vleugels te ruïen, en nadat ze er weer uitkomen als ze weer kunnen vliegen. Zonder die graslanden, geen ruiende, grazende grauwe ganzen in het moeras.

Verder hadden lepelaars en grote en kleine zilverreigers ondiep, kleinschalig open water zonder rietbegroeiing nodig om te vissen. Ze moesten toen nog tot ver buiten het moeras grote afstanden vliegen om bij geschikte voedselzoekgebieden te komen. Zo redenerend kwam in mijn rapport van Staatsbosbeheer de claim tot stand dat 6000 ha als natuurgebied nodig was om de kwaliteit van het moeras te kunnen behouden verder tot ontwikkeling te laten komen. Met alleen 3600 ha moeras, zoals dat toen het voornemen was, zou dat niet gaan lukken. Ook moest het tracé van de geplande spoorlijn Almere-Lelystad worden verschoven, want dat liep dwars door dat natuurgebied. Dat lukte allemaal met behulp van een tweetal vrienden, Fred Baerselman, werkzaam bij het ministerie van CRM, het ministerie dat toen verantwoordelijk was voor het natuurbeleid, en Leen de Jong, die bij de Stichting Natuur en Milieu werkte, en veel publiciteit door ons welgezinde journalisten.

Hoe krijg je grasland?

Maar toen kwam de vraag: hoe krijg je grasland? Nou, heel simpel, werd er gezegd. Met koeien en als je koeien nodig hebt, heb je boeren nodig. Nou dat leek ons geen goed idee. De boeren zouden in mei, juni, juli en augustus 10-duizenden gras etende grauwe ganzen op hun land hebben. In september en oktober dan de grote aantallen doortrekkende grauwe ganzen en daarna 10duizenden overwinterende kolganzen en brandganzen, om dan in het voorjaar, als die wegtrekken opnieuw doortrekkende en daarna ruiende grauwe ganzen weer op hun land te hebben. Jaarrond dus 10-duizenden ganzen bij de boeren. Dat zou dus constant oorlog betekenen tussen de boeren en de ganzen, een voorspelling die nu maar al te waar blijkt te zijn. Mijn redenering was: als tamme graseters als huiskoeien en huispaarden graslanden voor ganzen kunnen maken, dan moeten wilde runderen en paarden dat ook kunnen. Nee, dat kan niet, riepen de wetenschappers in koor, want met wilde runderen wordt het alleen maar bos. Dat gebeurde in het verre verleden en dus nu ook. Wilde planteneters kunnen van nature het bos niet tegenhouden, is een oude theorie. Waarop mijn reactie was: maar de grauwe ganzen kunnen dat wel in het moeras, dus waarom kunnen grote wilde hoefdieren dat dan niet op het land? Harm van de Veen, een briljante bioloog, die toen al had voorgesteld wisenten op de Veluwe los te laten, hielp mij uit de brand. Hij vertelde mij over voorbeelden uit de hele wereld, waar die dieren de landschapsingenieurs waren, zoals in Afrika in de Serengeti en graslanden schiepen en in stand hielden.

Met die kennis gewapend was mijn reactie naar de wetenschappers met de bostheorie: dat is een mooie theorie, zullen we die toetsen? Nee, dat was niet nodig, want zij wisten het. Daar namen we, Fred Baerselman en ik, geen genoegen mee en de wild levende paarden en runderen zijn er uiteindelijk gekomen. Toen riep weer iemand dat alles zou vollopen met vlier, want dat aten die graseters niet. Van Harm van de Veen wist ik dat edelherten vlier wel eten, dus stelde ik voor ook het edelhert los te laten. En zo zijn, tegen de voorspellingen in de graslanden er dan gekomen door wild levende grote hoefdieren die als van nature een onderdeel zijn van het ecosysteem.

Van nature loopt de bodem in grasland dat aan moeras grenst geleidelijk op, waardoor het grondwater steeds dieper komt te liggen. Zo ontstaat een vanaf het moeras een overgang van nat naar droog grasland. De Oostvaardersplassen zijn zo plat als een pannenkoek. Daarom werd daar, naar dit natuurlijke voorbeeld, vanaf het moeras het grondwater in het aangrenzende grasland trapsgewijs steeds dieper ingesteld. Zo kwam in de platte pannenkoek vanaf het moeras het grondwater steeds dieper te liggen en ontstond zo een overgang van nat naar droog grasland. Ook naar het voorbeeld van andere natuurgebieden werden er ondiepe poelen gegraven in de natte en droge graslanden, die als voedselzoekgebied moesten dienen voor de lepelaars en de reigers. Dat doen ze nu ook, omdat ze de grote grazers de poelen helemaal of gedeeltelijk vrij van begroeiing houden.

Grote, wild levende hoefdieren als rund, paard en edelhert scheppen graslanden

De grote wild levende Heckrunderen, koniks en edelherten zorgen als onderdeel van het ecosysteem voor graslanden voor de ganzen en eenden en ze houden de poelen open en zo geschikt voor de lepelaars, reigers en veel andere soorten vogels. Dat is de reden dat het gebied onder Natura 2000 is gebracht. En ja, dat ging in het grazige deel ten koste van andere vogelsoorten. Zij moesten plaats maken voor de soorten waar het om was te doen. Bovendien waren de soorten die achteruit gingen vrijwel allemaal soorten die niet onder Natura 2000 waren gebracht. Daar komt bij dat voor hen in de plaats andere niet Natura 2000 soorten zijn verschenen, zoals het broeden van de zeearend (alleen het overwinteren van 3 zeearenden is Natura 2000 doel) en de vestiging van de raaf, en enorme wolken van duizenden goudplevieren. Slechts 6 soorten broedvogels die als Natura 2000 doel zijn genoemd, gingen in het grazige gebied achteruit, nl. rietzanger, snor, blauwborst, dodaars, roerdomp en porseleinhoen. Voor deze soorten geldt dat voor hen alleen in het moeras een gunstige staat van instandhouding kan worden bereikt, zoals Natura 2000 eist en in het beheerplan Natura 2000 is aangegeven.

Dynamiek van het waterpeil in het moeras

In die gunstige staat van instandhouding speelt behalve de begrazing van het riet door ruien, niet broedende grauwe ganzen, ook de dynamiek van het waterpeil in het moeras een belangrijke rol. In perioden van hoog water dringen de grazende grauwe ganzen het riet steeds verder terug, wat leidt tot meer open water en een afnemende oppervlakte riet. Vogels van open water profiteren daarvan, terwijl die van het riet daardoor afnemen. Ook wordt het riet ouder, waardoor het steeds minder bloeit, wat ten koste gaat van rietzaad etende soorten vogels, zoals de baardman. Experimenteel is aangetoond dat een periode van droogvallen van het moeras leidt tot een uitbreiding van het riet en tot een tijdelijke afwezigheid van de ruiende grauwe ganzen. Dat leidt dan tot een explosie van broedvogels van droog roetland (blauwborst en rietzanger). Naarmate het moeras weer onder water loopt exploderen andere soorten vogels, zoals porseleinhoen, baardman en roerdomp, en nemen de eerst genoemde weer af, maar verdwijnen niet. En zo doorloopt het systeem golven van toe - en afnames van Natura 2000 vogelsoorten, die elkaar vanwege tegengestelde habitateisen gelijktijdig uitsluiten. In het Natura 2000 beheerplan staat dit uitgebreid beschreven.

De moeras bewonende soort vogels gaan de laatste jaren achteruit, omdat na het hiervoor genoemde experiment in 1998 niet de juiste condities zijn aangebracht om deze dynamiek, het zogenaamde regenmodel, van nature te laten optreden. Leen de Jong en ik hebben daarvoor toen gewaarschuwd in een brief aan de toenmalige beheerder van de OVP (zie bijgevoegd document). Ons advies is toen in de wind

geslagen. Ook ICMO2 heeft vastgesteld dat het gebrek aan dynamiek van het waterpeil in het moeras de oorzaak is van de achteruitgang van een aantal Natura 2000 vogelsoorten in het moeras. Deze internationale commissie van deskundigen schreef in haar rapport uit 2010 op pg. 22 dat die achteruitgang niets te maken had met de aantallen grote grazers in het grazige deel buiten het moeras. In het rapport staat: “Most declining bird species are water or reedbed-dependent, while the increasing species are grassland species, suggesting that it is the change in water management after SBB took the OVP over from Rijkswaterstaat and not the increased grazing of large herbivores that is the cause of the decline. More particularly, IMO2 believes that this decline is a consequence of the lack of hydrological variation as a current management of non-interference. [...]. It is the combined grazing of the reedbeds by greylag geese and the fluctuations in the water table that have maintained the biodiversity of birds in the wet part.”

Grote, wild levende grote grazers essentieel voor een gunstige staat van instandhouding

Zoals uit het voorgaande blijkt en wat ook in het Natura 2000 beheerplan staat, is voor de aanwezigheid van de grazende, ruiende grauwe ganzen het huidige aantallen wild levende grote grazers een voorwaarde. Die aantallen zijn nu, zoals Perry Cornelissen onlangs in Bionieuws stelde, in balans met de draagkracht van het gebied. De ecologische draagkracht is bereikt. Onder ecologische draagkracht wordt verstaan, het aantal dieren aan het einde van de winter in een gebied aanwezig is. Die draagkracht varieert van jaar tot jaar al naar gelang, zoals door de huidige ontwikkelingen wordt aangetoond.

De grote grazers zorgen er tevens voor dat de hele Oostvaardersplassen, dus moeras en grazig, in een gunstige staat van instandhouding zijn voor allerlei broedende en niet broedende soorten vogels. In het moeras is het doordat de grauwe ganzen die in het moeras ruïen graslanden bieden waar ze zich voor en na de rui verzamelen. In het grazige deel gaat het om vogels die zowel van het moeras als van het grazige gebied gebruik maken, zoals de al genoemde grauwe ganzen, maar verder eendensoorten, stellopers als grutto, reigers als groet en kleine zilverreiger en lepelaars. Steltlopers, lepelaars en reigers zoeken hun voedsel in de door grazers open gehouden poelen. Voor een gunstige staat van instandhouding zijn dus het moeras en het aangrenzende grazige deel een ondeelbare eenheid die elkaar aanvullen, met daarin de wild levende grote grazers als de aandrijvers van het systeem. Dat staat in nota bene ook door de provincie vastgestelde beheerplan Natura 2000. Dit geheel is meer dan de som van beide afzonderlijke delen. Het is dit geheel dat het mogelijk heeft gemaakt dat daar voor het eerst sinds mensenheugenis de zeearend in Nederland kwam broeden. De jongen van dit broedpaar hebben zich nu al op andere plekken in Nederland als broedvogel gevestigd.

Samenvattend

Samenvattend geldt dat uiteindelijk de grote grazers het hele systeem draaiende houden. Grijp je daarop in, dan grijp je in in het functioneren van het hel systeem. Zo staat het ook in het Natura 2000 beheerplan. Tast je het functioneren van het systeem aan door de natuurlijke begrazing door het aantal grazers te verminderen door afschot, dan tast je de biodiversiteit aan. Juist het behoud van soorten in een zo natuurlijk mogelijk functionerend ecosysteem wordt door het Biodiversiteitsverdrag bestempeld als het voornaamste vereiste. Het verdrag stelt namelijk: “*Voorts vaststellende dat het voornaamste vereiste voor het behoud van de biologische diversiteit bestaat in het behoud in situ van ecosystemen en natuurlijke habitats, alsmede in de instandhouding en het herstel van levensvatbare populaties van soorten in hun natuurlijke omgeving.*”

Het welzijn van de grote grazers in de OVP

Over het welzijn van de grote grazers in de OVP kan ik kort zijn. Er zijn 2 internationale commissies geweest (ICMO1 en ICMO2) die het welzijn van de grote grazers in de OVP tegen het licht hebben gehouden. Beiden constateerden dat er niets mis mee was. ICMO2 heeft het beheer om onnodig lijden te voorkomen nog aangescherpt. Er is een Beheersadviescommissie geweest (de BAC), ingesteld door Staatssecretaris Bleker, die hetzelfde heeft geconstateerd. Er zijn 3 rechtelijke uitspraken geweest, zoals ook staat vermeld in de overeenkomst die Gedeputeerde Staten met Staatssecretaris van Dam ver het overdragen van de verantwoordelijkheid voor het uitvoeren van het beleid ten aanzien van welzijn van de grote grazers. In alle uitspraken staat dat het welzijn met het huidige beheer voldoende gewaarborgd is. Gezien het huidige voorstel van de VVD en de SGP kan niet anders concluderen dat de politici die dit voorstel ondersteunen zich niets aan rechtelijke uitspraken of adviezen van deskundigen gelegen laten liggen.

Dr. F.W.M.Vera, 17-1-2016